

MARIA NOWAK-KIELBIKOWA

HISTORIOGRAFIA BRYTYJSKA O POWSTANIU PAŃSTWA
POLSKIEGO W 1918 R.

I. Publikacje sprzed 1970 r. o powstaniu państwa polskiego; II. Restauracja Polski w literaturze lat siedemdziesiątych; III. Wkład do stanu wiedzy o kształtowaniu się niepodległej Polski.

Przegląd historiografii brytyjskiej nie pretenduje do wyczerpującego zestawienia wszystkich opinii na temat odradzania się państwa polskiego. Pod uwagę wzięto dostępne opracowania i pamiętniki dotyczące bądź spraw polskich lub środkowoeuropejskich, bądź polityki brytyjskiej lub stosunków międzynarodowych w XX w., które zawierają — jak się wydaje — najbardziej interesujące poglądy. Przegląd uwzględnia opinie o potrzebie powrotu państwa polskiego na mapę Europy i o przesłankach, które o powrocie tym miały decydować.

Ogólnie rzecz biorąc, literaturę brytyjską cechuje pragmatyzm i w konsekwencji mała skłonność do teoretyzowania, a zarazem koncentracja nad opisem konkretnych wydarzeń. Dlatego rozważań wokół interesujących nas spraw znajdziemy niewiele. Literatura ta zawiera natomiast sporo rzeczowych wiadomości. Ten wzgląd skłania do podziału analizowanych prac na dwa zestawy. Pierwszy obejmuje publikacje sprzed 1970 r., choćby nawet ich następne wydania przypadły na lata siedemdziesiąte. Są to opracowania, które nie uwzględniają źródeł archiwalnych, i pamiętniki, które pisano niemal równocześnie z wydarzeniami. Wyjąwszy dwie pozycje poświęcone historii Polski, sprawy polskie są traktowane w nich w mniejszym lub większym stopniu na marginesie właściwej im tematyki. Drugi zestaw — to literatura najnowsza, jeszcze nieliczne monografie, artykuły i biografie, oparte o archiwalia. Znajdziemy wśród nich pozycje poświęcone w całości lub w dużej części Polsce.

Z wziętych pod uwagę w grupie pierwszej dwudziestu prac osiemnastu autorów żadna nie kwestionuje zasadności odrodzenia się państwa polskiego¹. G. M. Gathirne-Hardy, W. M. Medlicott (*Contemporary*

¹ *The Cambridge History of Poland. From Augustus II to Pilsudski (1697—1935)*, wyd. W. F. Reddaway, J. W. Penson, O. Halecki, R. Dyboski. Cambridge 1951; E. H. Carr, *International Relations between the Two World Wars (1919—1939)*. London 1947; tenże, *The Bolshevik Revolution 1917—1923*. London 1950; W. S. Churchill, *The World Crisis. The Aftermath*. London 1929; M. R. D. Foot, *British Foreign Policy since 1898*. London 1956; G. M. Gathirne-Hardy, *A Short History of International Affairs 1920—1939*. London—New York—Toronto 1952; D. Lloyd George, *War Memoirs*, t. I (do s. 1066) i II. London 1938; tenże, *Prawda o Traktacie Wersalskim*, t. I. Warszawa 1939; C. A. Macartney, A. W. Palmer,

England...) i M. R. D. Foot ograniczają się tylko do wzmianek o powstaniu państwa polskiego. W drugiej jednak z prezentowanych tu książek Medlicotta możemy znaleźć opinie, że nikt z polityków nie kwestionował słuszności restauracji Polski². Z kolei L. B. Namier dostrzega w tym akcie dziejowym wstępny warunek ustanowienia pokoju w Europie środkowej i wschodniej³. Namier, podobnie jak H. Seton-Watson i E. H. Carr, wskazuje także na istnienie polskich tradycji państwowych i analizuje przeszłość Polski⁴.

Więcej wzmianek znajdziemy na temat przesłanek, które umożliwiły Polsce odzyskanie niepodległości. Tylko J. A. R. Marriot widzi to zagadnienie jako nie kwestionowane i bezdyskusyjne w polityce zachodnich aliantów już od sierpnia 1914 r. Pisze on wręcz o entuzjazmie, który jakoby wokół niego istniał zarówno we Francji, jak i w Anglii. Sądy innych autorów są bardziej ostrożne i sprowadzają się do analizy jednego lub kilku motywów, które przyspieszały rozwój sprawy polskiej⁵.

Najczęściej odzyskanie przez Polskę niepodległości widziane jest jako spełnienie się jednego z celów wojennych Ententy. Na ogół poza deklaracyjnym stwierdzeniem tego stanowiska autorzy ograniczają się do wymienienia poszczególnych aktów ze strony mocarstw sprzymierzonych i stowarzyszonych, które m. in. dotyczyły spraw polskich, jak memorandum Foreign Office i Sztabu Imperialnego, wypowiedzi premierów i prezydenta Stanów Zjednoczonych czy uchwały Rady Najwyższej⁶. Z natury rzeczy najwięcej miejsca poświęcono stanowisku brytyjskiemu. Próbę systematycznego wykładu na ten temat daje kanadyjski historyk H. Nelson. Wyróżnia on trzy tendencje wśród polityków brytyjskich: za powstaniem państwa polskiego, którą reprezentowali W. Tyrrell i R. Paget, przeciw powstaniu samodzielnego państwa polskiego, za czym opowiadał się A. J. Balfour, lord Curzon i gen. J. Smuts oraz wahającą się między tymi dwoma stanowiskami, podzielaną przez kolejnych premierów H. Asqutha i D. Lloyd George'a. Według Nelsona Lloyd George był zwolennikiem Rosji sfederowanej z państwami ościennymi, tak sil-

Independent Eastern Europe. A History. London 1962; R. Machray, *Poland 1914—1931.* London 1932; J. A. R. Marriot, *History of Europe from 1915—1939.* London 1948; W. N. Medlicott, *British Foreign Policy since Versailles.* London 1968; tenże, *Contemporary England 1914—1964.* London 1967; L. B. Namier, *Conflict Studies in Contemporary History.* London 1942; tenże, *Fascism East.* London 1947; tenże, *Vanished Supremacies, Essays on European History 1812—1918.* London 1952; H. Nelson, *Land and Power, British and Allied Policy on Germany's Frontiers 1916—1919.* London—Toronto 1963; H. Seton-Watson, *Eastern Europe between The Wars 1918—1941.* Cambridge 1946; A. J. P. Taylor, *English History 1914—1945.* Oxford 1976; H. W. V. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris,* t. I. London 1920.

² *British Foreign Policy...*, s. 3—4.

³ *Fascism East...*, s. 88.

⁴ *Ibidem*, s. 3, 8, 87—88; *Vanished Supremacies...*, s. 51—52, 137, 144, Carr; *International Relations...*, s. 31; Seton-Watson, *op. cit.*, s. 46.

⁵ Mariott, *op. cit.*, s. 539.

⁶ Carr, *International Relations...*, s. 6; Churchill, *op. cit.*, s. 208; D. Lloyd George, *War Memoirs*, s. 525—526 (memorandum Balfoura s. 523—529, także B. E. C. Dudgale, *Arthur James Balfour.* London 1936, t. II, s. 435—442) (przemówienie Lloyd George'a do Trade Unions); tenże, *Prawda o traktacie wersalskim*, s. 24, 33 (memorandum Tyrrella i Pageta s. 22—39), 48; Nelson, *op. cit.*, s. 7—50; Taylor, *op. cit.*, s. 97, 107, 119; Temperley, *op. cit.*, s. 172, 183, 189, 191—195.

nej, aby mogła równoważyć Niemcy. Polskę widział raczej jako państwo buforowe, potrzebne między Niemcami i Rosją ze względów strategicznych. Nie sądził jednak, aby dla tego celu warto było przedłużać wojnę. Z książki Nelsona wynika, że ani opinie nie były uzgodnione, ani sprawa nie była dla brytyjskich polityków zbyt ważna. „Nikt silnie nie oponował przeciw powstaniu Polski, ale też nikt gorąco nie przemawiał za Polską i Polakami”⁷.

Innym czynnikiem podnoszonym przez literaturę brytyjską, który wpłynął na odrodzenie się Polski, były inicjatywy państw centralnych w sprawie polskiej. Wymieniano tu przede wszystkim akt 5 listopada 1916 r., ale także warunki rozejmowe przedłożone przez Niemcy i rozwiązanie austro-polskie⁸.

Większe jednak znaczenie przypisuje historiografia brytyjska do ostatecznego wyniku wojny, a więc do upadku caratu, rozpadu Austro-Węgier i przegranej Niemiec. E. Carr stwierdza, że szczęśliwym zbiegiem okoliczności, który uczynił możliwym odrodzenie Polski, było równoczesne zrzucenie cara i rozpad Austro-Węgier. Autor ten dostrzega istotną przesłankę odbudowy Polski także w Rewolucji Październikowej. Podobne stanowisko zajmuje W. S. Churchill; jego zdaniem o odzyskaniu przez Polskę niepodległości zadecydowała równoczesna i całkowita klęska trzech państw rozbiorowych, do której doprowadziła wojna i socjalistyczna rewolucja w Rosji⁹. Dużą wagę do upadku caratu przywiązuje ponadto H. W. V. Temperley¹⁰, zaś Seton-Watson do upadku Niemiec¹¹.

Wreszcie, historiografia brytyjska dostrzega także wkład samych Polaków w odzyskanie niepodległości. Churchill konstatuje, że rozbiory nie załamały ducha Polski. Seton-Watson zwraca uwagę na znamienne dla społeczeństwa polskiego wolę zjednoczenia i zachowania poczucia narodowego, pomimo germanizacyjnej lub rusyfikacyjnej polityki państw zaborczych¹². Z kolei w opinii Namiera Polacy wcale nie pragnęli unii z Habsburgami, lecz niepodległego państwa¹³. Obok poczucia narodowego, które Seton-Watson i Namier uznali za główną siłę napędową walki niepodległościowej, dostrzegają oni, a także Carr, również motyw klasowy, tj. dążność polskich obszarników, zwłaszcza po rewolucji rosyjskiej, do włączenia do granic Rzeczypospolitej ziem, na których leżały ich majątki ziemskie¹⁴.

Syntetyczne ujęcie interesującego nas zagadnienia znajdziemy w pracy C. A. Macartneya i A. W. Palmera, *Independent Eastern Europe* oraz w *The Cambridge History of Poland*. Macartney i Palmer ukazują polski ruch narodowy jako jeden z wielu ruchów, jakie zrodziły się

⁷ Nelson, op. cit., s. 50.

⁸ D. Lloyd George, *War Memoirs*, s. 572, 1482—3; Namier, *Vanished Supremacies*, s. 137; *Conflicts Studies...*, s. 17; Taylor, op. cit., s. 65, 115.

⁹ Carr, *International Relations*, s. 31; *The Bolsheviki Revolution*, s. 286—287; Churchill, op. cit., s. 208.

¹⁰ Temperley, op. cit., s. 183.

¹¹ Seton-Watson, op. cit., s. 157.

¹² Ibidem, s. 46—47; Churchill, op. cit., s. 191.

¹³ Namier, *Vanished Supremacies*, s. 144.

¹⁴ Ibidem, s. 52; *Fascing East*, s. 8, 87; *Conflicts Studies...*, s. 3; Carr, *International Relations*, s. 34—35; Seton-Watson, op. cit., s. 78, 320.

w Europie środkowej, w powiązaniu z dyplomacją wojenną obu walczących stron. Prezentując podstawowe wypowiedzi i akty międzynarodowe w sprawie polskiej, autorzy zwracają uwagę, że nie zadowalały one Polaków, którzy pragnęli osiągnąć „pełną niepodległość”. Przywiązują oni dużą wagę do faktu, że żadne etnicznie polskie terytorium od końca 1915 r. nie znajdowało się pod władzą Rosji. Dawało to wolną rękę mocarstwom zachodnim i w konsekwencji, w końcowym okresie wojny, wpłynęło na szybszy i dalej idący rozwój sprawy polskiej, w porównaniu ze sprawami innych narodów środkowoeuropejskich. Zarazem spowodowało, że strona polska brała w swych rachubach pod uwagę możliwość zwycięstwa każdej z walczących stron i do tego dostosowywała swoją taktykę, a w ostatecznym rozrachunku ona to, a nie zwycięskie mocarstwa, proklamowała niepodległość¹⁵. *The Cambridge History of Poland* przedstawia zagadnienie polskie podczas wojny światowej w dwu aspektach — wojskowej i politycznej działalności Polaków w kraju i za granicą oraz rozwoju sprawy polskiej jako problemu międzynarodowego. Wykład dowodzi, że społeczeństwo polskie było bardzo dobrze przygotowane, aby wojenne wydarzenia wykorzystać do odzyskania niepodległości. Jednocześnie autorzy akcentują, że impuls rozwojowi sprawy polskiej na arenie międzynarodowej dała polityka państw centralnych i rewolucja rosyjska — obalenie caratu, a następnie nadejście bolszewizmu, który dopiero „had set the Allies free in the matter of Poland”¹⁶. Warto, jak sądzę, wspomnieć ponadto o księżce R. Machraya, *Poland 1914—1931*, która jakkolwiek publicystyczna, zajmuje się interesującą nas problematyką w szerokim zakresie i jako jedyna koncentruje się głównie na wewnętrznych, polskich, przesłankach odzyskania niepodległości. Prezentuje dwa główne nurty polskiej myśli politycznej — aktywistyczny i pasywistyczny, następnie zaś koncentruje się na procesie tworzenia się polskich organów władzy w Królestwie Polskim, utworzonym przez państwa centralne. Machray uwzględnia też inne symptomy odradzania się Polski, tj. powstawanie wojska, działalność polskich organizacji niepodległościowych w Rosji, państwach zachodnioeuropejskich i Stanach Zjednoczonych Ameryki oraz plany, jakie miały wobec Polski państwa centralne, Rosja i jej sojusznicy. Do faktu restauracji Polski autor przywiązuje dużą wagę i zalicza go do „wielkich rezultatów” wojny światowej¹⁷.

W drugim zestawie bierzemy pod uwagę dziewięć pozycji ośmiu autorów¹⁸. Poza monografiami K. J. Caldera i V. H. Rothwella oraz

¹⁵ Macartney, op. cit., s. 39, 61, 72—73.

¹⁶ *The Cambridge History...*, rozdz. XX, s. 463—480, cyt. s. 477.

¹⁷ Machray, op. cit., s. 9, 56, 67—68, 74—78, 88, 91, 95.

¹⁸ K. J. Calder, *Britain and the Origins of the New Europe 1914—1918*. Cambridge 1976; N. Davies, *White Eagle, Red Star, The Polish—Soviet War 1919—1920*. London 1972; tenże, *The Poles in Great Britain 1914—1919*. „The Slavonic and East European Review” 1972, nr 118, s. 63—89; M. Gilbert, *Portrait of a Diplomat 1869—1941*. London 1973; A. Polonsky, *Politics in Independent Poland 1921—1939, The Crisis of Constitutional Government*. Oxford 1972; V. H. Rothwell, *British War Aims and Peace Diplomacy 1914—1918*. Oxford 1971; Stevenson, *Lloyd George, A Diary by...* London 1971; A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848—1918*. Oxford 1971; G. Waterfield, *Professional Diplomat sir Percy Loraine 1880—1961*. London 1973.

artykułem N. Daviesa, do których wrócimy w końcowej części wypowiedzi, w pozostałych, podobnie jak w większości prezentowanych książek, znajdziemy zaledwie wzmianki na interesujący nas temat. Dwa studia poświęcone historii Polski — A. Polonsky'ego, *Politics in Independent Poland* i Daviesa, *White Eagle, Red Star* — nie zajmują się problemem odzyskania niepodległości przez Polskę. Tematem pierwszej z nich jest polityczny rozwój społeczeństwa polskiego od marca 1921 r., drugą interesuje wojna polsko-radziecka. Niemniej obie książki wzmiankują o okolicznościach powstania państwa polskiego. Polonsky eksponuje wpływ militarnego upadku państw rozbiorowych na wyzwolenie się Polski. Pisze on, że na początku wojny podział Polski wydawał się trwały, a niepodległość była dla większości polityków odległym celem. Zaś pod koniec wojny Polska powstała „trochę niespodziewanie w związku z militarnym upadkiem mocarstw, które ją podzieliły”¹⁹. Dla Daviesa, obok wojskowej klęski zaborców ważna jest także polska działalność niepodległościowa na terenie kraju. Autor stwierdza, że choć alianci ogłaszali deklaracje i uznali Komitet Narodowy Polski, to jednak fakty te nie miały bezpośredniego wpływu na wypadki zachodzące na ziemiach polskich, ponieważ ziemie te okupowały mocarstwa centralne i one to powołały zależne od siebie polskie organa władzy. Dopiero więc klęska militarna Niemiec, a w następstwie rozbrojenie niemieckich żołnierzy w Warszawie w dniu zawieszenia broni, 11 listopada 1918 r., oraz przekazanie trzy dni później przez Radę Regencyjną władzy J. Piłsudskiemu dowodziło narodzin suwerennej polskiej republiki²⁰.

Napomknięcia o niepodległości Polski zawierają także biografie D. Lloyd George'a, sir Horacego Rumbolda, pierwszego posła brytyjskiego w Warszawie i sir Percy Loraine'a, pierwszego sekretarza tegoż poselstwa. W zakresie spraw polskich biografia Lloyd George'a koncentruje się nad stanowiskiem brytyjskiego premiera wobec polskich granic zachodnich na Konferencji Pokojowej w Paryżu²¹; dwie następne — dają obraz wewnętrznej sytuacji Polski oraz kształtowania się jej wschodnich granic. Zagadnienia te nie wchodzą w zakres naszych rozważań²². Jednakże G. Waterfield nadmienia o odzyskaniu przez Polskę niepodległości i o udzieleniu jej przez mocarstwa zachodnie pomocy w tym zakresie²³, a F. Stevenson przytacza interesujące sprawozdanie ze spotkania I. Paderewskiego z W. Churchillem w dniu, 26 marca 1915 r. Paderewski miał wówczas powiedzieć, że jest „żarliwie oddany krajowi, Polsce, i jego wielkim pragnieniem jest widzieć ją jako odrębny kraj, niepodległy i wolny”. Na skierowane do rozmówcy pytanie, czy sądzi on, że „Rosja przystanie na całkowicie niepodległą Polskę”, Churchill „był zmuszony odpowiedzieć, że tak nie sądzi, lecz myśli, że Rosja zdecyduje się dać Polsce autonomię”. Na to Paderewski dał do zrozumienia, że autonomia w równym stopniu nie może zadowolić Polski, jak i Finlandii²⁴.

¹⁹ Polonsky, op. cit., s. 1, 2.

²⁰ Davies, op. cit., s. 19—21.

²¹ Stevenson, op. cit., s. 176—179.

²² Gilbert, op. cit., s. 182—218; Waterfield, op. cit., s. 44—48.

²³ Waterfield, op. cit., s. 44.

²⁴ Stevenson, op. cit., s. 38.

W odmienny sposób widzi polską problematykę A. J. P. Taylor w pracy *The Struggle for Mastery in Europe 1848—1918*. Zwraca on uwagę na, w ostatecznym rozrachunku, pozytywne dla mocarstw sprzymierzonych znaczenie aktu 5 listopada. Z jednej strony Polacy nie podjęli oferty państw centralnych i nie dostarczyli im większej liczby wojska, z drugiej — akt uniemożliwił kontynuację niemiecko-rosyjskich negocjacji o odrębny pokój. Autor nie analizuje dokładnie stanowiska państw sprzymierzonych wobec Polski. Ogranicza się do stwierdzenia, że nie przyrzekli oni Polakom niepodległości, a jedynie ustosunkowywali się do propozycji rosyjskich w tym zakresie. Natomiast niepodległość przyznawał Polsce trzynasty punkt Wilsona. Był on, według Taylora, częścią utopijnego programu, który w mniemaniu prezydenta miał zapewnić trwały pokój i który rywalizował z bolszewicką ideą światowej rewolucji. Autor wprowadzie nie ustosunkowuje się negatywnie do wyodrębnionego z kontekstu fenomenu powstania niezależnego państwa polskiego, ale widzi go jako jedną z licznych ujemnych konsekwencji wojny. Najważniejszą z nich było — jak pisze — pokonanie Niemiec, które w efekcie przyniosło rozbitcie europejskiej *balance of power* i osłabienie kontynentu oraz sprawiło, że stał on się w przyszłości obiektem rywalizacji USA i ZSRR²⁵.

Istotny dla tematu jest artykuł Daviesa *The Poles in Great Britain 1914—1919*. Zawarte w nim informacje o politycznej działalności emigracji polskiej w Londynie, w pierw głównie środowiska socjalistycznego i żydowskiego, a następnie dwu orientacji — aktywistycznej z A. Zalesskim i narodowodemokratycznej z R. Dmowskim — implikują wpływ środowisk polskich na kształtowanie się stanowiska brytyjskiego wobec problemu polskiej niepodległości. Autor mówi o tym zresztą *expressis verbis*. Zaznaczając, podobnie jak to potem uczynił w wyżej cytowanej książce, że w związku z okupacją ziem polskich przez wojska państw centralnych, deklaracje aliantów „nie były niczym więcej niż manifestacją intencji, propagandową przeciwwagą dla różnych postanowień państw centralnych”, wskazuje zarazem, że alianccy mężowie stanu „nie mogli konsultować innej polskiej opinii oprócz tej, którą prezentowały im koła tułaczy emigrantów”. W tym kontekście „polska społeczność emigracyjna nie była bez znaczenia”²⁶.

Wyjątkowe miejsce pośród rozpatrywanych książek zajmują monografie: Caldera na temat brytyjskiej polityki wobec kształtowania się nowej Europy, w tym wobec powstawania państwa polskiego, oraz Rothwella o brytyjskich celach wojennych. Pierwsza, w porównaniu z poprzednimi, daje w oparciu o solidną kwerendę archiwalną, wszechstronną analizę zarówno większości ważnych faktów w stosunkach międzynarodowych prowadzących ku niepodległości Polski, jak i motywów, które skłoniły Brytyjczyków do poparcia tej, zdawałoby się niepopularnej w Wielkiej Brytanii, sprawy. W pracy wartościowa jest zwłaszcza

²⁵ Taylor, op. cit., s. 553—554, 556, 567—568.

²⁶ Davies, op. cit., s. 63; warto zasygnalizować dwa inne interesujące artykuły Daviesa, które wprowadzie nie zajmują się powstaniem państwa polskiego, ale pierwszym okresem jego istnienia. Są to: *Lloyd-George and Poland, 1919—1920*. „Journal of Contemporary History” 1971, nr 3, s. 132—154; *Great Britain and the Polish Jews 1918—20*. Ibidem 1973, nr 2, s. 119—142.

ta druga warstwa. Jej krytyczne omówienie zawiera recenzja I. Spustek i M. Nowak-Kiełbikowej²⁷. Tu wypada jedynie zaznaczyć, że według Caldera o brytyjskim stanowisku przesądziły względy strategiczne, tj. potrzeba osłabienia państw centralnych i odpowiedzialności na ich inicjatywę w sprawie polskiej. Zaś u podstaw zwrócenia uwagi na sprawy polskie leżała obawa o wewnętrzne bezpieczeństwo państwa. Przyczyniła się ona do wyodrębnienia narodów słowiańskich, w tym Polaków, jako grupy nie podlegającej internowaniu w obozach dla wrogich cudzoziemców, dzięki czemu mogły one rozpocząć działalność wywiadowczą, propagandową czy polityczną. Calder wskazuje również, jak z biegiem czasu w związku z dyskusją nad celami wojennymi ententy i presją środowisk polskich sprawy polskie stawały się przedmiotem rozważań także Foreign Office. Pod koniec wojny również rząd brytyjski, mimo obojętności wobec zagadnienia odzyskania lub nieodzyskania przez Polskę niepodległości i unikania zobowiązań, tak w sprawie polskie został uwikłany, że w chwili zawieszenia broni uznanie przez niego istnienia państwa polskiego *de facto* było już bezdyskusyjne²⁸.

Również Rothwell, w oparciu o archiwalia, akcentuje powściągliwość oficjalnych sfer brytyjskich wobec kwestii polskiej. Stwierdza, że nawet najzyczliwsi dla Polaków politycy opowiadali się jedynie za poparciem aspiracji polskich, ale nie za uznaniem odbudowy niepodległej Polski za jeden z celów wojennych, dla którego warto byłoby przedłużyć wojnę. Przeciwnikami takiego rozwiązania byli zwłaszcza lord Robert Cecil i Lloyd George. Brytyjczyków w pełni satysfakcjonowało zarówno stanowisko rosyjskiego rządu tymczasowego, jak i rozwiązanie austro-polskie. Jeśli mimo to Foreign Office zajmowało się więcej kwestią polską aniżeli innymi problemami środkowoeuropejskimi, to dlatego, że sprawa polska korespondowała z życzeniami powstrzymania ekspansji państw centralnych w Europie i że obawiano się intensyfikacji polskiej współpracy z tymi państwami, o ile mocarstwa sprzymierzone nie opowiedzą się oficjalnie za niepodległą Polską. Ostatecznie jednak o odzyskaniu przez Polskę niepodległości zadecydowały wydarzenia zachodzące na ziemiach polskich, przede wszystkim powstawanie tam polskich organów władzy. Wpłynęły one zarazem na modyfikację brytyjskiego stanowiska wobec polskich organizacji politycznych walczących o niepodległość na Zachodzie²⁹.

Przegląd historiografii brytyjskiej nasuwa następujące wnioski. Pozwała on odpowiedzieć na pytanie, jak na terenie brytyjskim kształtowała się w ciągu 60 lat wiedza na temat odrodzenia się państwa polskiego oraz jaki wkład wniosła brytyjska nauka do poznania tego zagadnienia.

W dwudziestoleciu międzywojennym, nie licząc dzieła Temperley'a dotyczącego dziejów konferencji pokojowej i głównie w tym kontekście traktującego o sprawach polskich oraz kilku pamiętników, problemami polskimi zajmowała się przeważnie publicystyka. Analiza jej nie wcho-

²⁷ Zob. „Dzieje Najnowsze” 1978, nr 4.

²⁸ Calder, op. cit., s. 4, 11, 23, 95—99, 102, 105, 114, 118—119, 124—126, 145—174 — jest to rozdział VI poświęcony stosunkom między rządem brytyjskim i KNP, 188—190, 197—200.

²⁹ Rothwell, op. cit., s. 2—3, 43, 55—57, 65, 73, 149, 155—158, 224—225, 229—233.

dziła w zakres niniejszych rozważań. Wyjątek zrobiono jedynie dla książki Machraya, publicysty dobrze znającego język i historię polską, który problemowi powstania państwa polskiego w swej *Historii Polski 1914—1931* poświęcił dwa obszernie rozdziały.

Po II wojnie światowej zmiana układu sił politycznych w Europie, jaką przyniosła I wojna światowa i rewolucja, oraz stosunki międzynarodowe w dwudziestoleciu stały się przedmiotem badań stosunkowo licznych prac historycznych. Część z nich w swych dociekaniach brała pod uwagę jako jeden z nowych elementów rzutuujących na ów układ i stosunki powstanie państwa polskiego, jako jednego z wielu, które zaistniały w Europie Środkowej. Jednakże do lat siedemdziesiątych, z uwagi na niedostępność brytyjskich źródeł archiwalnych i małą znajomość przez historyków brytyjskich źródeł polskich, nie licząc kompendium do historii Polski w latach 1697—1935, które jest zresztą wspólnym dziełem uczonych brytyjskich i polskich oraz opracowań Nelsona i Macartneya-Palmera, stosunkowo szeroko omawiających sprawy polskie na tle kształtowania się nowych granic Niemiec i nowej Europy, pozostałe publikacje wprawdzie rejestrują fakt powstania państwa polskiego, analizują przesłanki, które do niego prowadziły i uznają celowość istnienia niepodległej Polski w Europie, jednakże wypowiedzane w nich sądy nie są udokumentowane, a wiadomości są fragmentaryczne i rozproszone.

W latach siedemdziesiątych, gdy w Anglii już się pojawiły prace oparte na archiwaliach brytyjskich lub będące wynikiem studiów prowadzonych przez historyków brytyjskich w Polsce, stan ten zmienił się korzystnie. Obok nowych dzieł na temat stosunków międzynarodowych, które wzmiankują o powstaniu Polski i analizują jego znaczenie, należy odnotować opublikowanie kilku interesujących książek dotyczących pośrednio lub bezpośrednio historii Polski. Wśród nich zwłaszcza monografie Caldera i Rothwella pomnażają wiadomości o motywach i okolicznościach odradzania się państwa polskiego. Ze zrozumiałych względów najwięcej zajmują się one stanowiskiem brytyjskim — wywiadu, instytucji propagandowych, ministerstw, przede wszystkim Foreign Office, a wreszcie rządu — wobec tego problemu. Ponadto kreślą panoramę polskiej działalności niepodległościowej na terenie brytyjskim. Pod tymi dwoma względami ich wkład jest wyczerpujący i wypełnia lukę, jaka istniała. Żadna bowiem z polskich prac traktujących o powstaniu państwa polskiego lub o polsko-brytyjskim aspekcie tego zagadnienia, w pierwszym wypadku uwzględniając wielowątkowość kwestii, w drugim — nie mając za sobą dłuższych badań źródeł brytyjskich, nie traktowała aspektu brytyjskiego w tak szczegółowym zakresie i nie analizowała stanowiska Brytyjczyków wobec Polski z taką znajomością rzeczy. Mimo wnikliwości studiów, nie wszystkie sporne zagadnienia z dziedziny stosunków polsko-brytyjskich z lat wojny zostały rozstrzygnięte. Na przykład nadal niejasno rysuje się stanowisko Lloyda George'a wobec powstania Polski. Nie wiemy, czy zajmował on pozycję centrową, co sugeruje Nelson, czy niechętną, jak wynika ze studium Rothwella. Jednak podobnych znaków zapytania, dzięki ostatnim badaniom brytyjskim, jak również polskim, jest coraz mniej. Innych wątków historii odradzania się Polski dziejopisarstwo brytyjskie nie traktuje już tak dogłębnie,

choć np. informacje, jakie daje Calder o kontaktach brytyjsko-polskich na terenie Stanów Zjednoczonych, są również bardzo ważne i oryginalne. Trzeba też podnieść inspirujące walory najnowszych prac brytyjskich, które czasem, jak w wypadku pracy Taylora, prowokują do stawiania wciąż na nowo podstawowego pytania, jaki polityczny sens ma istnienie w Europie niepodległego i niezależnego państwa polskiego.

Tak więc, choć badanie dziejów Polski jest w Wielkiej Brytanii tematem marginalnym, to jednak w publikacjach znajdziemy wiadomości mające podstawowe znaczenie dla poznania międzynarodowych determinant powstania państwa polskiego, a zwłaszcza dla wyjaśnienia motywacji brytyjskiego stanowiska wobec tego wydarzenia. Choćby z tego tytułu wypada stwierdzić, że historiografia brytyjska wnosi istotny wkład do badań nad genezą II Rzeczypospolitej.

БРИТАНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ОБ ОБРАЗОВАНИИ ПОЛЬСКОГО ГОСУДАРСТВА В 1918 ГОДУ

В данном обзоре приняты во внимание работы английских историков, признающие необходимость возрождения Польши в 1918 г. Работы разделены на две группы, причем критерием служит наличие или отсутствие в них ссылок на архивные источники. На основе обзора можно отметить, что в работах, в которых рассматриваются международные отношения в период межвоенного двадцатилетия, принимается во внимание вопрос образования польского государства как одного из новых государств в Центральной Европе. Хотя, как правило, это была для них второстепенная тематика, то все же в этих работах много существенных сведений.

В исторической литературе, опубликованной до 1970 г., кроме немногочисленных исключений, эти сведения разобщены и фрагментарны. В первую очередь они касаются предпосылок образования польского государства. Такими предпосылками считаются, главным образом, осуществление военных целей антанты, но также и инициативы центральных государств, окончательный результат войны, то есть разгром центральных государств и русская революция, а также борьба за независимость самих поляков.

В 70-е годы, благодаря архивным изысканиям, состояние исследований изменилось к лучшему. Появились работы, в которых систематически представлены предпосылки и обстоятельства образования польского государства, особенно позиция Великобритании по отношению к этому вопросу.

В общем, сведения, содержащиеся в работах английских историков, имеют существенное значение для изучения международных детерминант образования польского государства, особенно для изучения британской позиции по отношению к этому событию. В связи с этим британская историография вносит важный вклад в изучение истории образования II Речи Посполитой.

BRITISH HISTORIOGRAPHY ON THE CREATION
OF THE POLISH STATE IN 1918

In the review of British historiography opinions on the necessity and circumstances of Poland's rebirth in 1918 are taken into account. The works are divided into two groups with the criterion of this division being the fact of taking or not taking into consideration the archival sources. It can be stated on the basis of this review that the authors of works dealing with international relations in the twenty-year interwar period regarded the question of the rebirth of the Polish state as the problem of one of the newly-formed Central European states. Though generally speaking, it was not a main subject of their work, they give rich and concrete information on that matter. In almost all publications which appeared before 1970, the facts are only mentioned here and there and not thoroughly analyzed. They concern, above all, the conditions of the rebirth of the Polish state. Among factors of essential importance they mention the putting into effect of one of the Entente war goals but also the initiatives of central states, the final effect of the war, that is the defeat of the central states and the Russian revolution as well as the struggle for independence waged by the Poles themselves.

In the seventies, there appeared such publications in which the motives and circumstances of the creation of the Polish state were methodically discussed, with emphasis being laid on the British stand towards this problem and the Polish independence actions in the British territory.

Information presented in the works by British historians is of an essential importance for gaining the knowledge of international determinants of the rebirth of the Polish state, and especially for interpreting the British stand towards this question. For this reason, the British historiography could be regarded an important contribution to the studies of the genesis of the Polish Second Republic.